

SOCIOLOGIJA SOVIETMEČIO LIETUVOJE: VALDŽIOS POŽIŪRIO KAITOS APLINKYBĖS IR SIEKIAI (1960–1989)

Valdas Pruskus

*Filosofijos ir politologijos katedra, Vilniaus Gedimino technikos universitetas,
Saulėtekio al. 11, LT-10223 Vilnius
El. paštas v.pruskus@vpu.lt*

Anotacija. Straipsnyje nagrinėjamos priežastys ir aplinkybės, paskatinusios sovietinės valdžios požiūrio į sociologijos mokslą kaitą. Remiantis literatūra ir istorinių šaltinių kritine analize, parodomi valdžios siekiai kuriant sociologinių tyrimų centrus ir apibrėžiant jų veiklos pobūdį Lietuvoje. Aptariamos pagrindinės sociologinių tyrimų kryptys, jų problematika ir tyrimo ypatumai.

Reikšminiai žodžiai: sociologija, sociologiniai tyrimai, valdžia, ideologija, marksizmas, visuomenė, mokslinis komunizmas.

Įvadas

Sociologija Lietuvoje, kaip ir kiekvienas mokslas, turi savo istoriją. Ji atspindi sociologų pastangas suformuoti disciplinos identitetą ir legitimizuoti tyrinėjimų sritį. Žymus lietuvių sociologas V. Kavolis yra pastebėjęs, kad tai, „kas aktualu sociologijoje, kyla iš šio mokslo raidos pobūdžio (neišspręstos problemos, besiformuojančios perspektyvos ir pan.) ir iš vieno ar iš kito krašto, kuriame atsiranda sociologai, intelektualinės ir visuomeninės specifikos, kurioje svarbu ir tai, kuo joje galima remtis, ir tai, prieš ką joje reikia kovoti“ (Kavolis 1996: 2).

Kiekvienas Lietuvos sociologijos istorinis laikotarpis prisidėjo prie šalies sociologijos raidos bei specifikos, kurioje išryškėja tiek stiprioji, tiek ir silpnoji pusės. Vienas iš tokių istorinių laikotarpių, įnešęs tam tikrą indėlį į Lietuvos sociologijos specifiką, yra sociologijos raida sovietmečiu. Šia tema yra rašę nemažai autorių – A. Matulionis (1999), A. Vosyliūtė (1996a), R. Grigas (2003: 61–93; 1995: 48–57), A. Čiužas (1996; Čiužas *et al.* 2003: 94–104) ir kiti, kurie įvardijo įvairias sociologijos gyvavimo šiuo laikotarpiu aplinkybes ir konkrečias šio mokslo apraiškas. Vieni apžvelgė sociologų įnašą į gamybinės, teritorinės ir socialinės raidos planavimo tyrimus (A. Čiužas, R. Grigas), kiti daugiau dėmesio skyrė jaunimo požiūriui į profesiją ir gyventojų laisvalaikio tyrimams (A. Mitrikas (1991), J. Leonavičius (1980)), tretį nagrinėjo sociologijos kaip dalyko atsiradimą aukštosiose mokyklose aplinkybes (A. Matulionis, J. Leonavičius (1999)).

Sociologinę produkciją (sociologinius tekstus), jos atsiradimo socialines sąlygas ir raiškos ypatumus yra nagrinėjęs L. Kraniauskas daktaro disertacijoje „Sociologijos dis-

kurso raida Lietuvoje 1960–2000“ (2000 m.) bei paskelbęs šia tema straipsnių (2000: 105–121). Tačiau problema ta, kad sociologijos kaip mokslo funkcionavimo socialinės aplinkybės nėra plačiau tyrinėtos. Dar mažiau nagrinėta sovietinės valdžios pozicija ir jos kaita sociologijos mokslo atžvilgiu, prasidėjusi vadinamuoju Chruščiovo „atšilimo“ laikotarpiu ir ypač išryškėjusi vėlesniais metais. Gilesnis šio pokyčio aplinkybių pažinimas padėtų geriau suvokti ir Lietuvos sociologijos raidos ypatumus aptariamam laikotarpiui.

Sukaupta medžiaga suteikia galimybę atskleisti aiškesnę to meto sociologijos padėtį, o svarbiausia – įvardyti veiksnius bei priežastis, paskatinusias sovietinės valdžios požiūrio į sociologiją kaitą, kas neabejotinai turėjo įtakos ir jos raidai.

Straipsnio tikslas – atskleisti sovietinės valdžios požiūrį į sociologijos mokslo kaitą ir atsakyti į klausimą, kokie veiksniai paskatino sovietinę valdžią atkreipti dėmesį į šio mokslo padėtį ir raidą 1960–1989 m. laikotarpiu.

Įvardytam tikslui pasiekti keliami tokie uždaviniai:

- išnagrinėti priežastis, lėmusias sociologijos mokslo atgimimą sovietmečiu;
- nustatyti sociologijos mokslo padėtį ir jo raidos ypatumus minėtu laikotarpiu.

Priežastys, lėmusios sociologijos mokslo atgimimą sovietmečiu

Lietuvos nepriklausomybės praradimas (1940 m.), karo metai, pokario socialinės ekonominės permainos (privatinės nuosavybės panaikinimas, kolektyvizacija, industrializacijos pradžia) keitė visuomenės struktūrą bei jos diferenciacijos kriterijus. Kai kurios visuomeninės jėgos – gausūs prieškariniai politiniai, kultūriniai, tautiniai judėjimai, Bažnyčia – buvo prievarta išstumtos už socialinio gyvenimo ribų. Jų vietą užėmė marksizmo-leninizmo ideologijos diegimas. Visa tai radikaliai keitė socialinių mokslų pobūdį, formavo naują visuomenės mokslų problematiką. Visas ankstesnis tarpukario lietuvių sociologų (P. Leono, F. Kemėšio, A. Maceinos, P. Dielininkaičio ir kt.) įdirbis buvo atmestas (daugelis mokslininkų buvo represuoti, kiti emigravo).

Sociologijos katedra, veikusi Kauno Vytauto Didžiojo universitete ir karo metu, 1943 m. vokiečių okupacinės valdžios buvo uždaryta (kaip atsakas į lietuvių inteligentijos nepritarimą kurti lietuvišką SS dalinį), o sugrįžus sovietams taip ir nebuvo atkurta. Pripažintas tik marksistinės krypties palikimas. Mokslas pateko į tuometinės valdžios – valdančios komunistų partijos – kontrolę. Mokslui buvo keliamas aiškus uždavinys – valstybės kontroliuojamas mokslas turėjo padėti funkcionuoti naujai politinei santvarkai, formuoti naują socialinę sąmonę. (Lempertas 1965: 12). Su mokslu valdžia siejo nemažas viltis. Tai skatino ieškoti naujų galimybių. Čia buvo prisiminta ir sociologija, partinių funkcionierių laikyta buržuaziniu mokslu, neabejotinai kenksmingu darbo žmonių sąmonei ir proletariato reikalui.

Vėliau požiūris į sociologijos mokslą ėmė keistis, tačiau jis ir toliau buvo vertinamas negatyviai, suvokiamas kaip istorijos teorija, alternatyvi oficialiai pripažintam istoriniam materializmui, ir todėl nepaliaujamai susilaukianti aršios marksistinės-lenininės kritikos (Popovas 1969). Įžvalgesni ir mažiau ideologiškai angažuoti mokslo žmonės

pastebi, kad buržuazinės sociologijos teorijos (ypač struktūrinio funkcionalizmo pamatinės prielaidos) gali būti panaudotos suvokiant ir aiškinant atskiras visuomeninio gyvenimo sritis. Taip pat gana dažnai remtasi ir konkrečių sociologinių tyrimų, kurie buvo atliekami Vakaruose, rezultatais. Tokių tyrimų poreikis darėsi vis aktualesnis ir sovietinei valdžiai, siekusiai kontroliuoti visas gyvenimo sritis (Ядов 1998). O tam būtina ir objektyvesnė informacija. Tokios informacijos turėjimas buvo itin aktualus okupuotose Pabaltijo šalyse. Vienu iš svarbiausių uždavinių čia laikyta marksistinės-lenininės ideologijos skleidimas. Kartu jau imta suprasti, kad laikai keičiasi, būtinas gilesnis pažinimas tų, kuriems ji diegiama. Čia galinti pasitarnauti ir sociologija.

Tad kyla klausimas: kas gi paskatino sovietinę valdžią pakeisti savo požiūrį į sociologiją, pripažįstant jos svarbą ir suteikiant jai, nors ir ribotą, teisę egzistuoti?

Mokslinio komunizmo kurso pagrindų įvedimas į aukštųjų mokyklų programas. Pirmoji ir pagrindinė sociologijos atgimimo ir iškilimo priežastis sovietmečiu buvo mokslinio komunizmo pagrindų kurso įvedimas į aukštųjų mokyklų programas, siekiant užtikrinti geresnį marksistinės-lenininės teorijos skleidimą. Buvo sudarytos sąlygos dėstyti mokslinio komunizmo teoriją, siejant ją su „komunizmo statybos“ praktika šalyje, „socializmo statybos“ patyrimu liaudies demokratijos šalyse ir tarptautiniu komunistiniu judėjimu. Manyta, kad tai padės studentams plačiau ir giliau įsisavinti „komunizmo statybos“ mokslą, tapti aktyviais ir sąmoningais kovotojais už naujos visuomenės sukūrimą (Damidavičius 1964: 43).

Mokslinio komunizmo pagrindų kursas turėjo padėti studentams ne tik gerai įsisavinti bendruosius komunistinės formacijos vystymosi dėsningumus, bet ir konkrečius naujos visuomenės kūrimo kelius bei metodus. Todėl iškilo būtinybė šio kurso dėstyimą sieti su „komunizmo statybos“ praktika ir Komunistų partijos veikla, vadovaujant daugiamilijoninei komunistinės visuomenės kūrėjų armijai. Nagrinėjant atskiras mokslinio komunizmo pagrindų kurso temas, reikėjo panaudoti konkrečių sociologinių tyrimų medžiagą. Tai ypač lietė tokias temas, kaip „Komunizmas ir darbas“, „Komunistinių visuomeninių santykių formavimas“, „Komunistinis dirbančiųjų auklėjimas“, „Komunizmas ir asmenybė“ (Damidavičius 1964: 45) Taigi atskleidžiama praktinė komunizmo pusė, kurios pagrindui formuoti reikalingi sociologiniai tyrimai.

Buvo suformuluotas ir sociologinių tyrimų uždavinys: *„giliai ir visapusiškai analizuoti visuomeninio gyvenimo reiškinius ir teikti konkrečias rekomendacijas partiniams, valstybiniais bei ūkiniams organams, siekiant padėti jiems spręsti aktualius mūsų visuomenės vystymosi klausimus“* (Damidavičius 1964: 46).

Antra vertus, atskleisdami partijos ūkinių ir visuomeninių organizacijų ir visų darbo žmonių kovos už komunizmą patyrimą, konkretūs sociologiniai tyrimai turėjo pateikti mokslinio komunizmo teoriniams apibendrinimams vertingos medžiagos. Viltasi, kad *„jie taip pat įgalins atskleisti naujus komunistinės statybos dėsningumus“* (Damidavičius 1964: 46).

Toks uždavinys buvo iškeltas visuomeninių mokslų dėstytojams TSKP CK ir TSRS Ministrų Tarybos nutarime „Toliau vystyti mokslinio tyrimo darbą aukštosiose mokyklose“ (1964 m.).

Aktyvus įsijungimas į mokslinio tyrimo darbą, įnešant savo kuklų indėlį į mokslinių „komunizmo statybos“ problemų sprendimą, laikyta svarbia visuomenine mokslininkų ir dėstytojų pareiga.

Mokslinis vadovavimas visuomenei. Antroji priežastis, lemianti sociologijos iškilimą, tai iškilęs vadinamasis mokslinio vadovavimo visuomenei poreikis. *„Kuo platesnį mąstą įgyja komunizmo statyba, kuo sudėtingesnius uždavinius spendžia mūsų liaudis, tuo didesnę reikšmę įgauna mokslinis vadovavimas visuomenei, visiems socialiniams procesams. Mokslinis vadovavimas visuomenei reiškia, visų pirma, moksliskai pagrįstą socialinių planavimą <...>. Toks socialinis planas yra mūsų partijos Programa, numatanti ne tik ekonomikos, bet ir socialinių santykių, kultūros, ideologijos vystymąsi <...>. Sociologinių santykių, auklėjimo srityje mes, iš esmės, turime tik bendrą perspektyvą, pagrindinius kelius. Rasti kelius šiems planams sukonkretinti, optimaliausius kelius jiems įvykdyti – ypač svarbus mokslo ir praktikos darbuotojų uždavinys. Be socialinių procesų konkrečių tyrinėjimų tai neįvykdoma. Konkretūs socialiniai tyrimai, pateikdami gyvenimą visu jo įvairumu, konkretumu, iš arti „stambiu planu“, padeda atskleisti tokias tendencijas, detales, kurios šiaip lieka dažnai nepastebėtos ar neįvertintos, jie leidžia išvelgti giluminius procesus, kurių pagrindu galima numatyti vystymosi tendencijas, perspektyvas ir pateikti mokslines rekomendacijas praktikai.*

Taigi, žiūrint į visuomenės mokslų vystymosi perspektyvą, reikia daryti išvadą, kad vis didėjantis konkrečių socialinių tyrimų svoris yra šio vystymosi tendencija“ (Damida-vičius 1964: 47).

Komunizmo statyba sukuria sudėtingus uždavinius, kurių įgyvendinimui reikalingas mokslinis vadovavimas visuomenei – moksliskai pagrįstas socialinis planavimas. Socialinis planas yra partijos siekiama įgyvendinti programa. Norint šiuos planus sukonkretinti ir įgyvendinti reikalingi konkrečių socialinių procesų tyrinėjimai. Tai leistų išvelgti giluminius procesus, kurių pagrindu galima numatyti vystymosi tendencijas, perspektyvas ir pateikti mokslines rekomendacijas praktikai. Akcentuota, kad visuomenės vystymąsi nulemia didėjanti konkrečių sociologinių tyrimų svarba.

Taigi sovietinę valdžią pakeisti savo požiūrį ir atkreipti dėmesį į sociologiją paskatino, viena vertus, mokslinio komunizmo pagrindų kurso įvedimas, kuris akcentavo praktinę pusę ir buvo neįmanomas be sociologinių tyrimų, kita vertus – mokslinio vadovavimo visuomenei poreikis, kurio įgyvendinimo pagrindą sudarė sociologiniai tyrimai. Tačiau tiek komunizmo pagrindų kursas, tiek mokslinis vadovavimas visuomenei tebuvo tik vienas iš naujos politinės santvarkos įtvirtinimo ir tuometinės ideologijos diegimo įrankių. Savo ruožtu sociologiniai tyrimai dar turėjo tapti realybe. Tam būtinos atitinkamos struktūros, galinčios šią misiją atlikti. Tad kokių priemonių sovietinė valdžia ėmėsi?

Sociologijos mokslo padėtis ir raiška sovietmečiu

Kadangi mokslas, kaip pagrindas, padedantis funkcionuoti naujai politinei santvarkai bei formotis naujai socialinei sąmonei, pateko į sovietinės valdžios kontrolę, sovietinės valdžios požiūriu į sociologiją kaitą galima iliustruoti pateikiant susiformavusių sociologinių tyrimų centrų mokslinio tyrimo institutuose, aukštosiose mokyklose, so-

ciologinės tarnybos įmonėse, įstaigose ir organizacijose pavyzdžius bei aptariant atliekamų sociologinių tyrimų problematiką. Juolab, kad tuo metu joks sociologinių tyrimų centras negalėjo būti įsteigtas ir joks sociologinis tyrimas negalėjo būti atliktas ar iškeltas į viešumą be valdžios, tiksliau, be visagalės kompartijos vadovybės, pritarimo.¹

Sovietinės valdžios įkurti sociologinių tyrimų ir jų kontrolės centrai. 1965 m. Vilniaus universitete buvo įkurta pirmoji sociologų grupė, vykdžiusi darbo problemų tyrimus. Tai – Sociologinių tyrimų laboratorija. Į jos darbą buvo numatyta įtraukti (visuomeniniais pagrindais) universiteto dėstytojus, aspirantus bei studentus (Lempertas 1965: 46). 1964–1965 m. Mokslų akademijoje įkurtas Filosofijos, sociologijos ir teisės skyrius. 1966 m. Aukštojo ir specialiojo mokslo ministerijos nutarimu Kauno politechnikos institute visuomeniniais pagrindais buvo įkurta Sociologinių tyrimų laboratorija (vadovas J. Leonavičius.), Ministerijos nutarimu kitose Kauno aukštosiose mokyklose pradėtos steigti sociologinių tyrimų grupės: 1966 m. rugsėjo 15 d. Kauno medicinos institute, 1966 spalio 3 d. Lietuvos veterinarijos akademijoje (vadovas A. Gaidys), 1967 m. kovo 7 d. Lietuvos žemė ūkio akademijoje (vadovė A. Gulbinskienė) (Matulionis 1999: 12).

1970 m. susiformavus socialinio planavimo koncepcijai, socialinės tarnybos pradėtos steigti įmonėse, įstaigose ir organizacijose. „Taikomųjų sociologinių tyrimų lygio įmonėse ir kolektyvų socialinio vystymo planavimo efektyvumo didinimas reikalavo steigti įmonėse sociologines tarnybas. Įmonių socialinio planavimo iniciatorių, patyrimas įrodė, kad sociologinių tarnybų steigimas padeda pasiekti aukštą socialinio vystymo plano parengimo lygį, užtikrina sėkmingesnę planų įgyvendinimo kontrolę ir duoda ekonominį ir socialinį efektą“ (Grigas 2003: 61–93). Taigi, sociologiniai tyrimai įmonėse, įstaigose ir organizacijose atliko pagalbinį vaidmenį. Tačiau čia, žinoma, slypėjo ir valdžios kontrolės mechanizmo įtaka.

Deja, aptariamam laikotarpiui sociologinių tarnybų respublikos įmonėse nebuvo daug. Jų augimo tempai buvo labai maži. Tuo metu sociologines tarnybas turėjo apie 20 pramonės įmonių ir organizacijų. Todėl pagrindinis socialinio planavimo organizavimo darbas gamyklose teko Darbo mokslinio organizavimo ar panašių tarnybų darbuoto-

¹ Sociologinių padalinių kūrimą skatino būtinumas vadovybei teikti patikimą informaciją apie šalyje vyraujančias nuotaikas ir piliečių reakciją į vienokius ar kitokius jos sprendimus. Tokią informaciją turėjo teikti valstybės saugumo tarnyba – KGB. Sovietmečiu KGB buvo ta institucija kuriai buvo pavesta užtikrinti sistemos egzistavimą, apsaugoti ją nuo vidaus ir išorės priešų. Tam, kad KGB galėtų vykdyti šią misiją, ji privalėjo stebėti nuotaikų kaitą šalyje ir informuoti valdžią. Tad nenuostabu, kad sociologija buvo susidomėta ir šioje institucijoje. Sociologija kaip disciplina buvo dėstoma ir KGB aukštosiose mokyklose (Maskvoje ir Minske). Dalis šių mokyklų dėstytojų buvo kadriniai karininkai, įgiję sociologinį išsilavinimą užsienio universitetuose, kur turėjo galimybę susipažinti ne tik su naujausiomis sociologinėmis teorijomis, bet ir su tyrimų organizavimo metodika. Suprantama, kad KGB tyrimų informacija buvo teikiama tik aukščiausiai partinei vadovybei. KGB respublikiniuose padaliniuose taip pat veikė skyriai, kuriuose dirbo sociologinį pasirengimą turintys žmonės. Respublikos lygmeniu buvo siekiama aiškintis gyventojų požiūrį į aktualius socialinio gyvenimo reiškinius, religingumo mastą, laisvalaikio praleidimo būdus ir t. t. Tai skatino tyrimų ir pačių tyrėjų paklausos didėjimą. Tad nenuostabu, kad KGB per išplėtotą informatorių tinklą, apėmusį visas mokslo ir mokyto įstaigas, akylai prižiūrėjo ir kuravo naujai kuriamus sociologinius centrus, aprobavo jų tyrimų kryptis, „rūpinosi“ darbuotojų lojalumu valdžiai.

jams, dažniausiai neturintiems sociologinio pasirengimo. Todėl didelę reikšmę turėjo socialinio planavimo darbuotojų kvalifikacijos kėlimas, ypač liaudies ūkio specialistų kvalifikacijos kėlimo institute.

Susiformavus sociologinių tyrimų centrams mokslinių tyrimų institute, aukštosiose mokyklose bei sociologinėms tarnyboms stambiose pramonės įmonėse, įstaigose ir organizacijose, iškilo būtinybė dalyvauti tuo metu jau veikusios Tarybinės sociologų asociacijos (TSA) darbe bei pasaulinėje sociologų veikloje. 1975 m. buvo sukurtas gana didelis, autonomiškumą turintis TSA Pabaltijo skyrius (Matulionis 1999).

Sociologinių tyrimų centrų ir sociologinių tarnybų veiklą kontroliavo ir ribojo sovietinės valdžios įkurti sociologinių tyrimų kontrolės centrai. 1966 m. gruodžio 1 d. Aukštojo ir specialiojo mokslo ministerijos kolegijos nutarimu buvo sukurta taryba, kuri turėjo koordinuoti respublikos aukštųjų mokyklų sociologinių tyrimų eigą, analizuoti atlikto darbo kokybę. 1976 m. buvo įkurta Respublikinė socialinio ekonominio planavimo koordinavimo taryba. Jos pastangos pirmiausia buvo nukreiptos į darbo kolektyvų, ministerijų, žinybų, miestų ir rajonų darbo suaktyvinimą sociologinių tyrimų organizavimo, socialinių prognozių rengimo bei planų sudarymo ir įgyvendinimo srityje. Ši tarnyba stengėsi kuo plačiau paskleisti pažangią patirtį, kontroliavo socialinių programų parengimą, jų pagrįstumą, įgyvendinimo eigą ministerijose, miestuose bei rajonuose (Čiužas *et al.* 2003: 94–104).

Respublikinė socialinio ekonominio planavimo koordinavimo taryba savo darbą organizavo atitinkamose sekcijose. Buvo įkurtos teorinio metodinio darbo, socialinių ir ekonominių planų diegimo pramonėje, transporto ir ryšių sistemoje, statyboje, komunaliniame ir žemės ūkyje, negamybinės sferos šakose bei regioninio planavimo sekcijos (Grigas 2003: 61–93).

Taigi sociologinių tyrimų centrai iš pradžių atsirado mokslinio tyrimo institute ir aukštosiose mokyklose, o vėliau sociologinės tarnybos buvo įkurtos įmonėse, įstaigose bei organizacijose. Buvo įsteigti ir sociologinių tyrimų kontrolės centrai, kurie formavo sociologinių tyrimų kryptis, jų problematiką ir iš esmės rūpinosi tyrimo rezultatų ideologiniu patikimumu ir jų skleidimu.

Sociologijos kryptys ir jų problematika. Nepaisant to, kad iš naujo atgimusi sociologija praplėtė ir pagyvino visuomenės mokslą, jai nepavyko visiškai išsilaisvinti iš tuometinės ideologijos gniaužtų. Tiesa, sociologijos atsiradimas praplėtė siauro, dogmatinio visuomenės mokslo galimybes, papildė deklaratyvias tezes subjektyviomis mintimis. Sociologinės apklausos asocijavosi su individo mąstymo laisvėjimu (nors ir siauruose rėmuose), pažiūrų ir elgesio pasirinkimo galimybe. Vis dėlto sociologai turėjo laikytis metodologinių orientacijų, neprieštaraujančių marksizmo-leninizmo nuostatoms. Tyrimų paradigmos buvo siekiama pabrėžti kolektyvizmo, atsidavimo visuomenei, socialistinio tipo, t. y. ribotų pažiūrų, asmenybės, siekiančios išsimokslinimo, aukštesnės kvalifikacijos, darbu grindžiančios savo žmogiškąjį orumą, idėjas. Sociologinių tyrimų problematikai buvo būdingas ideologinis populizmas: darbo kulto akcentavimas, daugelio vertybių (religijos, tautiškumo ir kt.) atmetimas, vadinant jas „buržuazinėmis“, t. y. nepriimtiniomis ir netirtinomis. Dėl profesionalių sociologų trūkumo, koncepcijų siaurumo ir privalomos ideologinės funkcijos, dėl valdžios draudimų

liesti kai kuriuos socialinės realybės aspektus, daugelis to meto skaudžių tautai socialinių procesų (privatinės nuosavybės institucijos likvidavimas, deportacijų padariniai, visuomenės socialinio psichologinio klimato totalitarizmo sąlygomis specifika) nebuvo tyrinėta ir aprašyta. Sociologijai trūko pliuralizmo, ji negalėjo gerai atlikti visuomenės savizinos funkcijos. Būdama nuosaikesnė ir pozityvesnė, sociologija, kaip pastebi R. Grigas, buvo verčiama akcentuoti savo tyrimų išeities pozicijų adekvatumą valdymo tikslams, pabrėžti gautų rezultatų pritaikomumą valdymo struktūrą ir ūkio tobulinimui.

Visuomenės raida buvo traktuojama kaip nesavarankiška, priklausoma – ne kaip savarankiška įvairių istorinių, nacionalinių, kultūrinių, ekonominių, veiksmų visumos raida, o tarsi tik nuo valdžios, vadovaujančios partijos rengiamų ir vykdomų socialinių programų priklausomas procesas.

Sociologiniai tyrimai daugiausia apėmė gamybos ir darbo sociologijos sritį. Pirmųjų atliktų sociologinių tyrimų, taikant anketinį metodą, problematika buvo darbo turinio specifikos techninės pažangos, kadro tinkamumo, išsimokslinimo įtaka gamybinei veiklai. Tyrimų paradigmos esmę sudarė supratimas, kad žmogus yra tam tikras ekonominės pažangos variklis, kurį būtina panaudoti įgyvendinant socializmo kūrimo schemą. Buvo pabrėžiama darbininkų priklausomybė nuo kolektyvo gamybinių, visuomeninių ir darbo tikslų. Sociologai ieškojo socializmo idealams, kolektyvizmo principams ištikimo žmogaus tipo. Taigi žmogus sociologiją domino tik ekonominės pažangos, įgyvendinančios socializmo idėjas, kontekste. Šiuo atveju sociologiniai tyrimai prasilenkė su žmonių vertybėmis, jausmais, norais, poreikiais plačiąja šių žodžių prasme. Žmogus buvo tarsi sudaiktinamas, jis traktuotas tik kaip variklis, skatinęs ekonominę pažangą. Toks požiūris į žmogų labai susiaurino sociologinių tyrimų problematikos sritį.

Ypač buvo paplitę darbininkų pasitenkinimo darbo procesu ir darbo užmokesčiu, adaptacijos gamyklų kolektyvuose tyrimai (kriterijai – kategorijos turėjimas, sugebėjimas dirbti savarankiškai, prisitaikyti prie darbo tempo). Taip pat svarbiais laikyti profesinių technikos mokyklų paklausos bei įsidarbinimo galimybių tyrimai. Didelis dėmesys buvo skiriamas darbuotojų darbo laiko panaudojimo analizei (Rosinas 1964; Kucinaitė 1991). Vėliau pradėtos tyrinėti ir kitos gyvenimo sritys – buitis, laisvalaikis. Tačiau dažniausiai jos laikytos ne savarankiškoms, bet pasirengimą aktyviai veiklai ir patį darbo procesą papildančiomis tyrimų sferomis (Gulbinskienė 1965). Iškilio būtinybė tyrinėti nuostatas ir požiūrį į darbą, gamybinių kolektyvų moralinį bei socialinį psichologinį klimatą. Sociologiniais tyrimais buvo siekiama pagrįsti mažą darbo užmokestį (ypač, kai pavykdavo parodyti, kad respondentai daugiausia orientuojasi į visuomeninius darbo motyvus, kad dirbama visuomenės naudai, iš moralinių paskatų), orientacijas į kolektyvines vertybes, socialistinės kultūros normas.

Socialinio elgesio darbo ir laisvalaikio metu analizė buvo atliekama nagrinėjant socialinį aktyvumą ir akcentuojant aukštą dalyvavimo darbinėje, visuomeninėje, kultūrinėje veikloje lygį. Visai nebuvo tyrinėjamas tokio užimtumo poveikis kitoms žmogaus gyvenimo sferoms, socialiai aktyvaus žmogaus vaizdinių ir vertybių pasaulio struktūra. Nevienodo aktyvumo priežasčių buvo ieškoma vadovavimo įmonėms specifikoje, skirtuose tarp įvairių regionų, teritorinių vienetų (Čiužas *et al.* 2003: 94–104).

Darbo sociologijos tyrimai dažnai buvo taikomojo pobūdžio, tačiau tai kartu plėtojo ir akademinę sociologiją. Buvo leidžiama atlikti akademinis sociologijos darbus, rengiamos konferencijos. Ypač daug šioje srityje nuveikė KPI Sociologinių tyrimų laboratorija (Laskienė 1999).

Nuo 1970 m. susiformavus socialinio planavimo koncepcijai išsiplėtė sociologinio darbo spektras. Pradėta registruoti bei aprašyti ne tik darbinį, bet ir visuomeninį, kultūrinį, buitinių aktyvumą. Gigantiškoms įmonėms tapus visuomeninio gyvenimo lyderėmis regionuose, gyvenvietėse, socialinių grupių narių (ne tik darbuotojų) materialiniai, buitiniai, politiniai, kultūriniai, poilsio poreikiai integravosi į aktyvius socialinius procesus. Pagerėjus sociologinių darbų kokybei ir išaugus jų mastui, pramonės įmonės tapo įvairių tyrimų (gyvenimo būdo, laiko biudžeto, jaunimo, šeimos problemų, mažų grupių kontaktų) poligonais. Taikomojo pobūdžio tyrimus atliko vėliau įsikūrusių sociologinių padalinių darbuotojai.

Remiantis statistikos duomenimis buvo analizuojama ir socialinių struktūrų (klasių, institucijų, socialinių grupių) situacija bei jų tarpusavio santykiai, elgsenos panašumai ir skirtumai. Pripažinta, kad įvairių visuomenės sluoksnių socialinė padėtis yra nevienoda. Vadovaujantis klasių suartėjimo koncepcija, buvo analizuojama socialinė diferenciacija, gyvenimo būdo kaita. Tačiau nagrinėjant, pvz., darbininkų, inžinierių, valstiečių, tarnautojų, inteligentijos, moterų ir jaunimo gyvensenos statistinių rodiklių skirtumus, nebuvo tiriami svarbūs socialiniai ir psichologiniai atotrūkiai tarp klasių ir visuomenės sluoksnių. Buvo pabrėžiama tik horizontalioji socialinė struktūra, kur vyrauja socialinė lygybė, demokratija bei gyvenimo įvairovė, bet netiriama, kaip susidaro socialinė hierarchija, kaip atsiranda valdymo, partinis, pramonininkų, intelektualų, kultūros elitas, neatskleidžiama tam tikro visuomenės sluoksnio specifika bei elgsena, jo vertybinio pasaulio suvokimas, neatskleistas lyderių vaidmuo, jų įtaka socialinio gyvenimo stereotipų, normatyvinio elgesio formavimuisi.

Socialinėse teorijose bei konkrečiuose tyrimuose neatsispindėjo šešėlinė vertikalioji visuomenės diferenciacija, menkai buvo atskleista žemiausiose socialinės struktūros pakopose esančių subkultūrinių atstovų, taip pat ir imigrantų, gyvensena. Tolesnė urbanizacija užtikrino didelį gyventojų užimtumą, o dėl pramonės gigantomanijos atsirado naujų socialinių ir ekologinių padarinių, kuriuos turėjo tirti sociologai. Tai pirmosios kartos darbininkų adaptacija miesto sąlygomis, imigracijos iš kitų SSSR respublikų (ypač Rusijos, Ukrainos, Baltarusijos) srauto suintensyvėjimas, per didelis moterų užimtumas ir kt.

Nemažą atliktų sociologinių darbų dalį sudarė jaunimo įsiliejimo į socialinę struktūrą ypatumų, jų profesinės orientacijos ir ateities planų, socialinio profesinio apsisprendimo determinantų, profesinių interesų formavimosi, profesinio prestižo tyrimai. Tačiau šiems tyrimams trūko humanistinio požiūrio: nebuvo akcentuojamas masinis visuomenės, mokyklos nutolimas nuo dvasinių bei religinių vertybių skiepijimo, asmenybės atsakomybės, savarankiškumo ugdymo.

Buvo vykdomi ir sociologiniai šeimos tyrimai. Čia buvo analizuojama miesto ir kaimo šeimų struktūra, gyvenimo būdo ypatumai, šeimos funkcijų kitimas, santuokos patvarumas, socialiniai, psichologiniai ir teisiniai skyrybų aspektai, motinos ir tėvo

vaidmenys auklėjimo procese. Tačiau šiais tyrimais nebuvo atskleistos gilesnės prasmės: nepakankamai įvertinta giminės ir šeimos įtaka socialinių struktūrų formavimuisi, per mažai buvo ieškoma esminių šeimos santykių analizės rodiklių ir požymių. Tiriant nebuvo pritaikomos feministinės idėjos, atskleidžiančios vyrų dominavimo įvairiose socialinėse struktūrose mechanizmą. Tuo tarpu daug moterų dirbo kenksmingomis sąlygomis, jų darbas buvo mažiau apmokamas, tik nedidelė moterų dalis dirbo valdymo struktūrose, nepakankamai buvo įvertintas jų darbo namuose krūvis.

Itin plačiai buvo tyrinėjama gamybos ir darbo sociologijos sritis. Lietuvos mokslų akademijos Filosofijos, sociologijos ir teisės institutas 1970–1990 m. laikotarpiu tyrinėjo socialines gamybinių kolektyvų problemas. 1984–1985 m. pagal Lietuvos mokslų akademijos Filosofijos, sociologijos ir teisės instituto mokslininkų parengtą metodiką buvo atliktas tarpšakinis taikomasis sociologinis tyrimas „Pasitenkinimas darbu“. Juo norėta iširti pramonės, transporto, komunalinio aptarnavimo ir statybos šakų darbininkų pasitenkinimą darbu, potencialios darbuotojų kaitos veiksnius, nepasitenkinimo atskirais darbinės veiklos elementais lygmenį, jų ekspertinį vertinimą, nustatyti įmonių, organizacijų, tam tikrų šakų socialinės raidos problemas, jų svarbą ir parengti socialinės raidos orientyrus.

Gamybos ir darbo sociologijos problematika buvo nagrinėjama tarprespublikinėse (dažniausiai Pabaltijo respublikų), respublikinėse, taip pat atskirų miestų, rajonų ir įmonių mokslinėse ir mokslinėse praktinėse konferencijose bei pačiose įmonėse, atlikus sociologinius tyrimus, surengtuose moksliniuose praktiniuose seminaruose ir konferencijose (Vosyliūtė 1996: 132–133).

Aktyviai darbavosi sociologinių tyrimų laboratorijos, veikusios aukštosiose mokyklose. Svarbūs KPI Sociologinių tyrimų laboratorijos per visą sovietinės valdžios laikotarpį atlikti tyrimai. Šis sociologinių tyrimų centras įnešė svarų indėlį į Lietuvos sociologijos mokslą (Matulionis 1999: 10–21).

1967 m. gegužės 15–19 d. Maskvoje vykusioje konferencijoje KPI sociologinių tyrimų vadovas Juozas Leonavičius skaitė pranešimą tema „Studento laiko fondo struktūra“. Tai buvo pirmasis laboratorijos darbas, pristatytas sąjunginiame moksliniame renginyje. Sociologinių tyrimų laboratorijos darbuotojai aktyviai dalyvavo Lietuvoje rengiamuose respublikiniuose sociologų seminaruose, kurie vyko 1967 m. birželio 21–30 d. Birštone, 1968 m. birželio 20–30 d. Klaipėdoje.

1969 m. sausio 28–30 d. KPI buvo organizuotas simpoziumas tema „Aukštos kvalifikacijos specialistų ruošimo problemos“. Darbas vyko šešiose sekcijose. Simpoziumo dalyviai nutarė ateityje organizuoti savo darbą pagal pasirinktą kryptį: aukštojo mokslo sociologinių tyrimų metodologinės problemos; vidurinių mokyklų absolventų socialinė orientacija; profesijos, reikalaujančios aukštojo išsimokslinimo, pasirinkimo motyvai; mokslinės atrankos į aukštąją mokyklą problemos; aukštosios mokyklos ugdymo proceso mokslinio organizavimo sistema; studento asmenybės dvasinio ugdymo klausimai; dėstytojų ir studentų laiko biudžetas; studentų buities, sveikatos ir šeimos problemos; aukštos kvalifikacijos specialistų gamybinės ir visuomeninės veiklos problemos.

1970 m. sausio 29 d. Aukštojo ir specialiojo mokslo ministerijos nutarimu pakeistas tiek KPI, tiek Sociologinių tyrimų laboratorijos statusas – ji tapo KPI Tarpkatedri-

ne sociologinių tyrimų laboratorija. Laboratorijos darbuotojų atliktų darbų rezultatai buvo pristatyti antrajame seminare, skirtame aukštojo mokslo problemų analizei, kuris įvyko KPI 1970 m. Seminaro tema – „Studento gyvenimo ir veiklos motyvacija“. Trečiasis Sociologinių tyrimų laboratorijos organizuotas seminaras įvyko Kaune 1971 m. Jo tema – „Studentas mokymo procese“, o ketvirtasis seminaras, kurio tema „Aukštosios mokyklos įtaka formuojant būsimo kvalifikuoto specialisto asmenybę“ įvyko KPI 1972 m. Pastarajame seminare dalyvavo per 300 atstovų iš 70 miestų, iš jų 16,2 % istorikų, 16,2 % filosofų, 14,9 % inžinierių, 9,9 % pedagogų, 8,4 % filologų, 8,8 % psichologų, 7,8 % medikų ir kt.

Aptartos laboratorijos darbo tikslas – pagal paruoštą metodiką atlikti tyrimus, padėsiančius atskleisti svarbiausius aukštojo mokslo klausimus, ir parengti rekomendacijas, kurios būtų skirtos ugdymo proceso efektyvumui didinti ruošiant aukštos kvalifikacijos specialistus.

1971–1992 m. buvo numatyta atlikti tyrimus tokiomis temomis:

1. Pirmo kurso studentų adaptacijos problemos ir jų nubyrimo respublikos aukštosiose mokyklose priežastys.
2. Dėstytojų ir studentų laiko biudžetas kaip vienas iš aukštosios mokyklos kolektyvo veiklos efektyvumo rodiklių.
3. Ugdymo proceso efektyvumas aukštosiose mokyklose.
4. Aukštos kvalifikacijos specialistų gamybinė ir visuomeninė veikla kaip pagrindinis jų parengimo efektyvumo rodiklis.

Pasak A. Matulionio, „*natūralu, kad aukštojoje mokykloje tyrimo tematika buvo pasirinktas aukštųjų mokyklų socialinės problemos, didelį dėmesį skiriant dėstytojų ir studentų laiko biudžetui. Žinoma, dabar galima pradėti abejoti, ar tai iš tikrųjų buvo pati aktualiausia tema, ar nebuvo geriau pasirinkti studentų aktyvumo tyrimo? Tačiau laiko biudžeto tyrimo pasirinkimas buvo pateisinamas bent dviem aspektais. Pirmia, tyrinėjant kitą, pavyzdžiui, aktyvumo temą, reikėtų labiau laikytis tuo metu privalomų ideologinių šampų, tuo būdu profanuoti patį sociologijos mokslą. Antra, biudžeto tyrimai reikalauja didelio metodinio kruopštumo. Tuo būdu buvo kaupiamas korektiškų empirinių tyrimų patyrimas“ (Matulionis 1999: 15).*

1966–1992 m. Sociologinių tyrimų laboratorija organizavo keletą mokslinių konferencijų ir išleido pranešimų medžiagą.

Iš dalies galima sutikti su plačiai paplitusiu teiginiu, kad tuometis Lietuvos visuomenės mokslas, būdamas idėjų deriniu, negalėjo įgauti oficialiam mąstymui alternatyvių formų kaip tai buvo įmanoma kitose, pvz., kultūros, sferose (metafizinis mąstymas istorinėse J. Marcinkevičiaus dramose, modernistinė poezijos kalba, dėmesys etnografijai). Publicistikoje, viešuosiuose tekstuose, visuomenės mokslų kalboje vyravę sovietinės mąstysenos sąvokos bei standartai sudarė oficialiosios vartosenos kalbą, kuriai opozicija buvo nerašytinė pažiūrų, nuomonių, grindžiamų autentišku patyrimu, išraiška. Tokio patyrimo raiška sociologijos tekstuose buvo ribota. Ir ne tik dėl ideologinės tyrimų priežiūros, bet ir dėl gilesnio tyrėjų sociologinio pasirengimo stokos, ribotų galimybių susipažinti su naujausia literatūra ir Vakaruose taikomais tyrimų metodais. Kita vertus, akivaizdu ir tai, kad visuomenės socialinio pažinimo poreikis, vertęs marksizmo-lenin-

nizmo šampus konkretinti empiriniais, socialiniais ir ekonominiais, psichologiniais bei sociologiniais tyrimais, kaip tik ir sudarė galimybę, nors ir ribotą, tirti realius procesus, vykstančius visuomenėje. Taigi pajusti ir jos pulsą.

Todėl, ko gera, neatsitiktinai ir Sąjūdžio skelbtas idėjas bene pirmieji tyrimais pagrindė būtent sociologai. Jų atlikti ir viešai žiniasklaidoje skelbti tyrimai bei išvalgos svariai prisidėjo ugdant pilietinę ir tautinę savimonę. Jie greitai tapo ir pasaulio sociologų bendrijos nariais, perimdami jos sukauptą teorinę ir metodologinę patirtį.

Išvados

Sociologija, ilgą laiką partinių funkcionierių laikyta buržuaziniu mokslu, kenksmingu darbo žmonių sąmonei ir proletariato reikalui, po Stalino mirties, sovietų valdžiai pasirodė galinti būti naudinga ir padėti įgyvendinti iškeltą ambicingą tikslą – komunistinės visuomenės sukūrimą.

Atkreipti dėmesį į sociologiją ir suteikti jai (nors ir ribotą) teisę egzistuoti sovietinė valdžią paskatino dvi esminės priežastys. Pirma, mokslinio komunizmo pagrindų kurso įvedimas, kuris buvo paremtas praktika, todėl jo pagrindui buvo būtini sociologiniai tyrimai. Antra, mokslinio vadovavimo visuomenei poreikis, kurio įgyvendinimas nebuvo įmanomas be sociologinių tyrimų.

Tam, kad sociologiniai tyrimai taptų realybe, sovietinė valdžia ėmėsi tam tikrų priemonių. Mokslinio tyrimo institutuose ir aukštosiose mokyklose buvo įsteigti sociologinių tyrimų centrai, vėliau sociologinės tarnybos buvo įkurtos ir įmonėse, įstaigose bei organizacijose. O sociologinių tyrimų veiklai koordinuoti buvo įsteigti sociologinių tyrimų kontrolės centrai: Taryba, kuri koordinavo respublikos aukštųjų mokyklų sociologinius tyrimus, ir Respublikinė socialinio ekonominio planavimo koordinavimo taryba. Sociologinių tyrimų kontrolė ribojo atliekamus tyrimus, neleisdama peržengti tuometinės ideologijos ribų.

Sociologinių tyrimų centrai ir sociologinės tarnybos atliko nemaža svarbių sociologinių tyrimų. Daugiausia nuveikta gamybos ir darbo sociologijos srityje. Buvo tyrinėjami darbo turinio specifika, techninės pažangos, kadrų tinkamumo, išsimokslinimo įtakos gamybinei veiklai, darbininkų pasitenkinimo darbo procesu ir darbo užmokesčiu klausimai, nuostatos bei požiūris į darbą, gamybinių kolektyvų moralinis, socialinis ir psichologinis klimatas ir kt.

Darbo sociologijos tyrimai dažnai buvo taikomojo pobūdžio, tačiau tai turėjo įtakos ir akademinėi sociologijai. Buvo publikuojami akademiniai sociologijos darbai, rengiamos konferencijos. Nuo 1970 m., susiformavus socialinio planavimo koncepcijai, išsiplėtė sociologinio darbo apimtis. Pradėtas registruoti bei aprašyti ne tik darbinis, bet ir visuomeninis, kultūrinis, buitinis aktyvumas. Taip pat buvo analizuojama ir socialinės struktūros situacija, atliekami šeimos sociologiniai tyrimai. Nemažą sociologinių darbų dalį sudarė jaunimo veiklos tyrimai.

Nepaisant to, kad iš naujo atgimusi sociologija praplėtė ir pagyvino visuomenės mokslą, jai nepavyko visiškai išsilaisvinti iš tuometinės ideologijos gniaužtų. Sociologija turėjo laikytis metodologinių orientacijų, neprieštaraujančių marksizmo-leninizmo

nuostatoms. Sociologinių tyrimų problematikai buvo būdinga populistinė ideologija: darbo kulto akcentavimas, daugelio vertybių (religijos, tautiškumo) atmetimas, laikant jas „buržuazinėmis“, t. y. nepriimtiniomis ir netirtinomis. Nebuvo tiriama tautai skausmingi socialiniai procesai – privatinės nuosavybės likvidavimas, deportacijų padariniai ir kt. Sociologijai trūko pliuralizmo, ji negalėjo gerai atlikti visuomenės savižinės funkcijos. Žmogus sociologiją domino tik ekonominės pažangos, įgyvendinančios socializmo kūrimą, kontekste. Nebuvo tiriama svarbūs socialiniai ir psichologiniai atotrūkiai tarp klasių ir visuomenės sluoksnių. Socialinėse teorijose bei konkrečiuose tyrimuose neatsispaudė šešėlinė vertikali visuomenės diferenciacija, menkai atskleistas žemiausiose socialinės struktūros pakopose esančių subkultūros atstovų, taip pat imigrantų gyvenimo būdas ir tradicijos. Tyrimams trūko humanistinio požiūrio, gilesnių prasmų atskleidimo, teorinio pagrįstumo. Tačiau, nepaisant šių suvaržymų, atsirado galimybė realiai tirti visuomenę ir joje vykstančius procesus.

Kita vertus, akivaizdu ir tai, kad nuolatinė ideologinė priežiūra, solidescio akademinio pasirengimo, galimybių susipažinti su naujausia literatūra ir Vakaruose taikomais naujais tyrimo metodais stoka gerokai riboja lietuvių sociologų profesinės raiškos galimybes. Todėl nenuostabu, kad atkūrus nepriklausomybę imtasi sparčiai šią spragą užpildyti, perimant pasaulio sociologų bendrijos sukauptą teorinę ir metodologinę patirtį.

Literatūra

- Čiužas, A. 1996. Gamybos ir darbo sociologijos raida Lietuvoje, iš *Iš Lietuvos sociologijos istorijos*. Vilnius: Socialinių tyrimų institutas.
- Čiužas, A., Ratkevičienė V. 2003. Administracinių rajonų ir kaimo teritorinių bendrijų socialinės raidos tyrimai Lietuvoje, iš *Iš Lietuvos sociologijos istorijos*. 4 knyga. Vilnius: Socialinių tyrimų institutas, 94–104.
- Damidavičius, M. 1964. Apie mokslinio komunizmo kurso dėstymą, *Komunistas* 4: 43–47.
- Grigas, R. 2003. Sociologijos įsitvirtinimo Lietuvoje sovietinio laikotarpio bruožai; socialinės raidos planavimo atvejai, iš *Iš Lietuvos sociologijos istorijos*. 4 knyga. Vilnius: Socialinių tyrimų institutas, 61–93.
- Grigas, R. 1995. Sociologiniai tyrimai Filosofijos, sociologijos ir teisės institute sovietiniu laikotarpiu, iš *Sociologija Lietuvoje: praeitis ir dabartis*. 2 t. Kaunas: Technologija, 48–57.
- Gulbinskienė, A. 1965. Kolūkiatės butis ir pasaulėžiūra, *Komunistas* 5: 7.
- Kavolis, V. 1996. Lietuvos sociologija pakeliui į save, *Kultūros barai* 1: 2.
- Kranciauskas, L. 2000. Lietuvos sociologijos istorijos bruožai, *Sociologija: mintis ir veiksmas* 3–4: 105–121.
- Kucinaitė, R. 1991. Dėstytojų laiko biudžeto tyrimai Lietuvoje, iš *Sociologija Lietuvoje: praeitis ir dabartis*, 66–70.
- Laskienė, S. 1999. Sociologinių tyrimų laboratorija Kauno technologijos institute ir Kauno technologijos universitete 1967–1992 metais, iš *Sociologija aukštojoje mokykloje*. Sud. J. Leonavičius. Kaunas: Technologija, 30–31.
- Lempertas, S. 1965. Reikalingi tikslūs socialiniai tyrimai, *Komunistas* 12: 12, 46.
- Leonavičius, J. 1980. *Studentų laiko biudžetas*. Vilnius: Mintis.
- Leonavičius, J. 1999. Sociologinių tyrimų pradžios Kauno medicinos institute klausimu, iš *Sociologija aukštojoje mokykloje*. Sud. J. Leonavičius. Kaunas: Technologija, 42–58.

- Matulionis, A. 1999. Sociologiniai tyrimai Kauno politechnikos institute ir Kauno technologijos universitete, iš *Sociologija aukštojoje mokykloje*. Sud. J. Leonavičius. Kaunas: Technologija, 10–21.
- Mitrikas, A. 1991. Dirbančiųjų gyventojų laiko biudžetų tyrimai Lietuvoje, *Sociologija Lietuvoje: praeitis ir dabartis*. Kaunas: Technologija, 112–123.
- Popovas, S. I. 1969. *Šiuolaikinės buržuazinės sociologijos kritika*. Vilnius: Mintis.
- Rosinas, B. 1964. Mūsų nedarbo laikas (pagal vieno sociologinio tyrimo duomenis), *Komunistas* 7: 15–17.
- Vosyliūtė, A. 1996a. Pokario sociologijos keliai, iš *Iš Lietuvos sociologijos istorijos*. 1 knyga. Vilnius: Socialinių tyrimų institutas, 124–139.
- Vosyliūtė, A. 1996b. Gamybos ir darbo sociologijos raida Lietuvoje, iš *Iš Lietuvos sociologijos istorijos*. Vilnius: Socialinių tyrimų institutas, 132–133.
- Ядов, В. А. 1998. *Социология в России*. Москва: Издательство Института социологии РАН. 722 с.

CHANGE IN THE SOVIET AUTHORITIES' ATTITUDE TOWARDS SOCIOLOGY IN LITHUANIA (1960–1989)

Valdas Pruskus

*Department of Philosophy and Political Theory, Vilnius Gediminas Technical University,
Saulėtekio al. 11, LT-10223 Vilnius
E-mail: v.pruskus@vpu.lt*

Summary. Two principal reasons stimulated the Soviet authorities to draw attention to sociology and grant it the right (though limited) to exist. The first reason was introducing a course on the fundamentals of Scientific Communism based on practice, and therefore it was necessary to do sociological research in order to form its basis. The second reason was the need for the management of scientific society the implementation of which was impossible without sociological researches.

For the purpose of turning sociological researches to reality, the Soviet authorities took certain measures. Sociological research centres were established in scientific research institutes and higher schools. At a later stage, sociological services were founded in enterprises, institutions and organizations. For coordinating sociological research activities, the following sociological research control centres were established: the Council coordinating sociological researches in the higher school of the Republic and the Republican Social Economic Planning Coordination Council. The control of sociological researches was based on their restriction and not permitted to overstep the ideological limits of that time.

Sociological research centres and sociological services performed a number of sociological researches. Most of work was done in the field of production and work sociology. Such issues as the specificity of work contents, the influence of engineering progress, the number of staff members training them for production activities, employees' satisfaction of working procedure, wages and views, the attitude towards work, moral and social psychological climate in the group, etc. were investigated.

Researches into work sociology were often of the applied nature, however, at the same time, they contributed to the development of academic sociology. Academic works on sociology were published and conferences were held. Since 1970, after forming the concept of social planning, the range of sociological work was expanded. Apart from activities at work, social, cultural and daily pursuits were started to be registered and described. The situation of the social structure

was also analyzed and investigation into family sociology was carried out. Research activities performed by the youth accounted for quite a large part of sociological work.

Notwithstanding the fact that the newly reborn sociology broadened and enlivened social science, it did not succeed in making itself entirely free from the clutches of the ideology of that time. Sociology had to observe methodological orientation being in compliance with Marxism-Leninism views. Such popular ideologies peculiar to the problems of social research as emphasis on the cult of work and the rejection of many values (e.g. religion) were considered as 'bourgeois', i.e. unacceptable, and thus not suitable for research. Many painful to the nation processes, namely the consequences of private property liquidation and deportations, the specificity of social psychological climate under the conditions of totalitarianism were not described. Sociology lacked pluralism; it could not fully fulfil the function of society self-knowledge. The human being was engaged in sociology only in the context of economic development aimed at creating socialism. There were no investigations into a number of important parameters for social psychological distances between classes and strata.

Social theories and specific analyses did not reveal vertical shadow differentiation between the members of the contemporary society. The manner of living of the sub-culture representatives placed on the lowest stages of the social structure as well as immigrants was treated poorly. Researching lacked the humanist approach, a deeper revelation of meanings and theoretical soundness. Despite these restrictions, at present, there is a possibility of conducting real research on the society and related processes thus joining the community of sociologists worldwide.

Keywords: sociology, soviet authorities, researches.

Valdas Pruskus – humanitarinių mokslų (filosofija) daktaras (1985) ir habilituotas socialinių mokslų (sociologija) daktaras (1997), Vilniaus pedagoginio universiteto Sociologijos ir politologijos katedros profesorius, Sociologijos ir politikos tyrimų centro vadovas.

Mokslinių interesų sritys: katalikų socialinės minties raida Lietuvoje, ekonomikos ir etikos sąveikos galimybės rinkos sąlygomis, religijos ir politikos sociologija, tarpkultūrinė ir neformalioji komunikacija.

Išleido 7 monografijas („Katalikų socialinė mintis tarpukario Lietuvoje“ (2001), „Vertybės rinkoje: sąveika ir pasirinkimas“ (2005), „Neformaliosios komunikacijos ritualai“ (2007), „Socialinė katalikybė Lietuvoje. Laiko iššūkiai ir atsako galimybės (XIX a. antroji pusė – XX a. pradžia)“ ir kt.), išspausdino daugiau kaip 200 mokslinių straipsnių Lietuvos ir užsienio mokslo leidiniuose, vadovėlio ir 3 mokymo priemonių autorius.

Valdas Pruskus is a Doctor of Humanities (philosophy, 1985), a Habilitated Doctor of social sciences (sociology, 1997), Professor at Vilnius Gediminas Technical University and Vilnius Pedagogical University and a member of the Lithuanian Catholic Academy of Sciences.

Scientific fields of interest: the development of catholic social ideas in Lithuania, possibilities of the interaction between economy and ethics under market conditions, sociology of religion and policy, intercultural and informal communication.

The author issued 7 monographies including Social Catholicism in Lithuania between Two World Wars (Monograph, 2001), Market Values: Interaction and Choice (Monograph, 2005), Rituals of Informal communication (2007) and Social Catholicism in Lithuania. Time Challenges and Possibilities of Response at the End of the 19th – Beginning of the 20th Century (2008). More than 200 scientific articles have been published in the periodicals in Lithuania and abroad. The author has also prepared 3 sets of training aids and a course book.